

ARANKA GYÖRGY
ÉS A TUDOMÁNY MEGÚJULÓ ALAKZATAI

**ARANKA GYÖRGY
ÉS A TUDOMÁNY MEGÚJULÓ ALAKZATAI**

Szerkesztette
BIRÓ ANNAMÁRIA
EGYED EMESE

KOLOZSVÁR
2018

A kiadást támogatta:

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Felelős kiadó: Biró Annamária
Korrektor: András Zselyke
A névmutatót készítette: Csata Adél
Kottagrafika: Lokodi András
Műszaki szerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Bodó Zalán

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő, ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai / szerkesztette: Biró Annamária, Egyed Emese.

- Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Index

ISBN 978-606-739-100-8

I. Biró, Annamária (ed.)

II. Egyed, Emese (ed.)

82.09

Tartalom

Bevezető szavak	7
I. KUTATÁSOK ARANKA GYÖRGY MUNKÁSSÁGÁRÓL.....	9
KISS ENDRE	
Aranka György és a köztes felvilágosodás.....	11
LACZHÁZI GYULA	
Aranka György „ember esmérete” a felvilágosodás antropológiájának kontextusában	21
HEGEDÜS BÉLA	
(Anya)nyelvelmélet és tudománytörténet. Aranka György a nyelvről	37
KERTI JÓZSEF	
„Add ki tehát Kedves Barátom bátran munkáidat...”. A kézirattól a nyomtatásig: Aranka György verseskötetének kiadástörténete	47
BIRÓ ANNAMÁRIA	
Intézményszervezési kérdések az Aranka-levelezésben	73
EGYED EMESE	
<i>A journal</i> . Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság első félévre szánt lapszámai...89	
BODNÁR-KIRÁLY TIBOR	
„a’ Törvényeknek vélek együtt Rabjai, vagy ismét vélek együtt Urai vagyunk, és maradunk törvényesen” Összehasonlítás és tudomány a 18. század végi magyarországi politikai diskurzusban	109
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
Aranka György közköltészeti gyűjteményei az Országos Széchényi Könyvtárban	133
II. A TUDOMÁNYOSSÁG ALAKZATAI (18–19. SZÁZAD).....	155
Tudás, pozíció, identitás(teremtés)	157
KONTLER LÁSZLÓ	
Keleti barbárok az északi vadakról. Felvilágosult magyarok és a lapp örökség.....	159
TÖRÖK BORBÁLA ZSUZSANNA	
Lexikonok párbeszéde. Információ és tudástérképek az erdélyi statisztikák tükrében a 19. század első évtizedében.....	179
RAB IRÉN	
A felvilágosodás filozófiájának nagy reménysége: Michael Hißmann (1752–1784).....	193

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
Benkő József és a székely eredetkérdés	205
VULKÁN VERA TÜNDE	
Mártonfi József püspöki kinevezése	213
SÓFALVI EMESE	
Bánffy György, a kolozsvári Muzsikai Egyesület első védnöke.....	235
Az intézményesülés fokozatai.....	253
AJKAY ALINKA	
<i>Solennia</i> – egy kis-honti tudós társaság.....	255
CSATA ADÉL	
Erdélyi román tudományos igyekezetek a 18–19. század fordulóján	263
KOLLÁR ZSUZSANNA	
Mintaadó szervezeti formák a Magyar Tudós Társaság működési rendjében.....	279
FEKETE NORBERT	
A testületi kritika és a szerzői névhasználat problémája a 19. század első évtizedeinek magyar irodalmában	299
EGYED ÁKOS	
A Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága és tevékenysége. A <i>Székely oklevéltár</i> kiadása	321
Nyelvek világa (poétikum, politikum)	331
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA	
Az erdélyi diáktársaságok drámafordításai	333
BOÉR MÁTÉ	
„De így kell-e fordítani Cicerót?” – Kovásznai, Kazinczy és a <i>Somnium Scipionis</i> két magyar változata.....	353
SIMON-SZABÓ ÁGNES	
Erdélyi szálak Schiller esztétikai írásainak korai magyar fogadtatástörténetében.....	367
Kutatási technológiák.....	385
MOLNÁR ILDIKÓ	
Irodalmi levelezéskutatás és nemzeti identitástudat. Jancsó Elemér felvilágosodáskutatásai.....	387
ORBÁN LÁSZLÓ	
Levelezéshálózatok mintázatai a régi századfordulón.....	399
TÓTH BARNA	
Levelezések elektronikus feldolgozása, elméleti és gyakorlati kérdések.....	415
A kötet szerzői.....	428
Névmutató	429

(Anya)nyelvelmélet és tudománytörténet Aranka György a nyelvről

Az Erdélyi Múzeumban 2007-ben megjelent *Erdélyi szerzők, fordítók nyelvelméleti megjegyzései* című, egy előző évi kolozsvári konferencián elhangzott előadásom szerkesztett változatában már megírtam: a 18. század második felében határozottan körvonalazódik egy nyelvszemléleti látásmód, amely terminust Egyed Péter *Jegy és jel* című tanulmányára¹ alapozva vezettem be, s amellyel az elmúlt tíz évben született írásaiban is éltem. Akkori vizsgálódásaim felső határának az 1790-es évet tettem meg, hangsúlyozva ezzel, hogy nem térek ki pl. Aranka György társaságai nyelvszemléletének vizsgálatára.² Jelen tanulmányom így témáját tekintve annak folytatásának is tekinthető.

A kiindulópontom korábban és most is a következő: a 18. századi nyelvelmélet – szemben a mai nyelvfilozófiával – az ismeretelmélet mint rendszer része, függetlenül a konkrét (empirikus vagy racionalista) episztemológiai háttértől.

Aranka György esetében – talán meglepő módon – azt tapasztaljuk, hogy a nyelvvel kapcsolatos korábbi foglalatosságai vezetnek el egy teljesebb rendszer kidolgozásának igényéhez (ez a 90-es évek közepe táján keletkező az *Ember esmérete*), s ez irányú érdeklődését Biró Annamária egy 2004-es tanulmányában Köteles Sámuel tevékenységéhez köti.³ Ilyen hatások azonban korábban is érhatték, elég csak tanárának, Kovásznai Sándornak korábban elkötelezett wolffianizmusára gondolnunk,⁴ tehát nem zárhatjuk ki a

1 EGYED Péter, „Jegy és jel”, in EGYED Péter, *Az ész hieroglifái* (Bukarest: Kriterion–Regio, 1993), 61–80.

2 HEGEDÜS Béla, „Erdélyi szerzők, fordítók nyelvelméleti megjegyzései”, *Erdélyi Múzeum* 69, 3–4 (2007): 13–21.

3 BIRÓ Annamária, „Aranka Ember Esmérete. Egy kézirat filozófiai értekezés”, in *Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk. EGYED Emese, Erdélyi Tudományos Füzetek, 249. Aranka György gyűjteménye 1 (Kolozsvár: Erdély Múzeum-Egyesület, 2004), 73–96, különösen itt: 78.

4 Ehhez lásd Kovásznai Sándor jellemző megjegyzését önmagáról: „És bizony erősen csudálkolt sokszor rajta, hogy mivel a *mathematica* és *Voliana methodus* olyan szép, olyan erős, olyan bizonyos és *naturalis methodus*, miért vagon, hogy az Isten a Szentírást nem íratta volt *methodo mathematica et Voliana*, hogy így az ember elméjét könnyebben meggyőzhette volna?” KOVÁSZNAI Sándor, „Önéletírása (1773)”, in KOVÁSZNAI Sándor, *Az ész igaz útján: Válogatott írások*, szerk. KOCZIÁNY László (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1970), 41–127, 102.

nyelvvél kapcsolatos korai megnyilvánulásai mögött sem bizonyos ismeretelméleti szemlélet meglétét.⁵

Általánosan elfogadott, hogy Arankáék az ismeretterjesztés eszközeként tekintettek a nyelvre, hasonlóan Bessenyei érveléséhez. Ezt kiegészíti Egyed Emese egy megfigyelése, miszerint: „Arankáék hittek a nyelv eszköz voltában, de gyakorlati szerepén túl történeti és megismerő jellegében is”.⁶ Ez egy nagyon fontos észrevétel, ami szerint Arankáék nyelvelmélete vagy -szemlélete mindenképpen az ismeretelmélet része. Ezt már most azzal egészíteném ki, hogy Aranka eljut a *mindenkori anyanyelv* megismerésben betöltött primátusának állításáig.

Az ismeretelméleti háttér meglétét erősíti Arankának néhány korai megjegyzése, amely a teremtett világ egyedi létezőinek tökéletességét, illetve tökéletesedési képességeit érinti. Kultúranropológiai és módszertani szempontból is fontos tehát az alábbi, amúgy mélyen önironikus fogalmazása:

És részemről nem tagadhatom azt-is, hogy olyan szokásom vagyok, hogy akármely igaznak és világosnak tessék-is nékem valamely dolog, akár a természeti jelenések, akár az Igasságok rendibe légyen az, de ha más hozzám hasonló értelmű, vagy nélalám értelmesebb emberek azt meg-nem esmérik: tehát akkor a magam tulajdon esméréten-is kételkedni kezdek; és vizsgálódásimat újra elő-vészem. Miért ne kételkednék az ember magán-is, hogy vajjon nem betegé? ha sokan és jó szívü értelmes emberek mongyák?⁷

Az önirónián túl megszólal itt egy általános szkepszis is, ami az egyén számára adott megismerés médiumát, a nyelvet illetheti. S mivel ez a médium a teremtett világon belül csupán az embert illeti, így a tökéletesség állapota is csak az ő esetében lehet elérhetetlen. Fontosnak tartja ezt a gondolatot, utal erre, ahogy azt több helyen kifejti:

... az oktalan Állatokban; a bölts Alkoto Mesternek keze, az oktalanság erőtelensége mellé két felségesnek tetszhető nagy Ajándékot kötött: egyikét a Tökéletességet, hogy a mit egy oktalan állat csinál, azt jól, meg-jobbithatatlanul csinállyá; a másikat, az abban a Tökéletességben való maradhatást, hogy azt a Tökéletességét meg ne véttse, hanem fajrol fajra meg-tartsa. [...] Ugyan az az Alkoto Böltsesség ellenben, az okosság mennyei ajándéka mellé az emberben, éppen az okosság természetétől csak nem el-válthatatlan két kis erőt-

5 Ehhez lásd Bodnár-Király Tibor tanulmányát: BODNÁR-KIRÁLY Tibor, „Ember és Természet viszonya Aranka György természetfilozófiai írásaiban”, in *Az ember – kultúrtörténeti és poétikai megközelítésben: Fiatalok Konferenciája 2016*, szerk. DÉRI Eszter, DÓBÉK Ágnes, GÖRÖG Dániel, MARKÓ Anita és MARÓTHY Szilvia (Budapest: reciti, 2017), 165–189.

6 EGYED Emese, „Gyökerészség: Erdélyi Társaságunk 200 éves évfordulóján. Próbamunkák kései darabja”, in *Kard és penna: Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról*, 88–101, (Budapest, 1998), 91.

7 ARANKA György, *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése* (Kolozsvár: Hochmeister Márton, 1790), 2–3.

lenséget ragasztott. Elsőben, hogy a mit az ember elébb csinál, azt ne tudja tökéletesen csinálni; másodsor, hogy mindazáltal azt az elébbi Munkáját firol fira, maradékrol maradékra, örökké nagyobb meg-nagyobb tökéletességre vihesse – ha igyekeznek!⁸

Nem írja le, nem fejt ki részletesen, hiszen az művének a kontextusából is következik, hogy mindennek az alapja a nyelv kultúra- és ismeretközlő mivolta. Magyarán: az elvárt, de soha be nem teljesedő tökéletesedés alapja a szerepét amúgy tökéletesen betöltő, tehát eszközként értett nyelv lehet.⁹ Figyelemre méltó azonban, hogy Aranka nem zárja ki az ismeretszerzés és -közlés érzelmeiken keresztül megalósulását sem, tehát esetében a tökéletesen működő nyelv már nem csak a rögzített jelentésű szavak (tudományos igényű) használatát jelenti. Ezt a gondolatot is az 1790-es művében fejt ki először, mintegy megkülönböztetve az ismeretszerzés fáradtságos, tudományos, illetve érzelmeire ható, de célját tekintve ugyanolyan hatékonyságú útjától:

Igy kezdettem azért magamban el-mélnedni, hogy vajjon nem volnaé mod benne, azok nélkül a nagy Könyvek és terhes Munkák nélkül-is tsak a természeti okoskodás szemben tűnő és kellemetes fényénél, állapotunkat olyan világosságba tenni; hogy valaki meg-láttya szivéig hasson; és vagy tökélesen meg-győződgyék, vagy leg-alább a Nemes Nemzetet, és a mellet s Hazájok mellett buzgo Rendekeket tovább nyughatatlan Fejeknek ne tartsa.¹⁰

Aranka György a nyelvről általában

A kora újkori, újkori ismeretelméleti gondolkodás a Pascal egy művére hivatkozó Leibniznél jut el addig, hogy az érzékelés során az elmébe került benyomásokat a korábbiakkal ellentétben nem képként vagy képszerű ideaként, hanem egyértelműen nyelvi-gondolati jelként fogja fel. Leibniz egy ritka, német nyelven írt művében ez vezette az anyanyelv elsődleges nyelvi médiummá tételéhez: a nyelvelmélet innentől kezdve

8 ARANKA György, szerk., *A Magyar Nyelv-Mivelő Társaság munkáinak első darabja* (Szeben: Hochmeister Márton, 1796), 286–287.

9 Ugyanezt a gondolatot fejt ki kéziratban maradt filozófiai traktátusában, de mind szóhasználatában, mind az érvelés struktúrájában eltérően: „Hogy a Plántábann és Okt.állatbann maga egében és földébenn mind a Nem, mind az alkotványi forma erő egy Jelenésben mint ugysszollván személyben ki fejtődhetik, és az maga tökéletességét el érheti; ellenben a nagy alkotványa egyikbe se tökéletes akik a ki fejtődéssel; kezdettől fogva végig ugyan az marad: A pok p.o. nem köti soha szebben háloját mint kezdetben: az emberben *mint személyben pedig, természet uttyán* (pedig) se a Nem se az alkotványi forma erő soha ki nemfejtődik egészszen, tökéletességet el nem éri; ellenben a Nagy alkotvány nyomrol nyomra fejtődik, s az tökéletesedik, és csak végre éri el a tökéletességet.” BIRÓ, *i. m.*, 91.

10 ARANKA, *Anglus és Magyar, i. m.*, 5–6.

lesz anyanyelvelmélet.¹¹ Aranka György esetében így először olyan megnyilatkozásokat kerestem, amelyek a valóság és a belső benyomások felidézése során létrejövő reprezentatív mintákkal, azok milyenségével kapcsolatosak.

Egy – egyébként nem a nyelvvel kapcsolatos – megjegyzésében a következő érdekes kijelentést teszi:

Hogy lehet t:i: ezeknek az úgy nevezett szép gondolatoskákknak [társaságalapítás] meg-testesülni? Hogy lehet őket az árnyék gondolatok kebeléből a valóság fényire ki-hozni?¹²

Az „árnyék-gondolatokat” egyértelműen szembeállítja a „valóság fényével”, s megjegyzendő, átjárhatóságot vagy legalábbis kölcsönhatást feltételezve mintegy a típus-antitípus viszony alapján, hiszen az egyikből kihozható valami a másikra.

Az előbbihez hasonlóan, szintén az 1791-es, *A Magyar nyelv mivelő társaságról újabb elmélkedés* című művének *Az esméret útjainak közönségessé tételek* című fejezetében fogalmazza meg, hogy a korábbi, a még nem differenciált írásbeliség, a litterae tudós szerzőinek és műveiknek olvasásakor törekedni kell arra, hogy a befogadás során az olvasó „ne csak betűit esmérje meg az írásoknak és nevit az Irónak, hanem ennek nagy lelkét-is”.¹³

Felületes olvasással könnyedén átsiklik az ember ezen a, valljuk meg, kissé közhelyes kijelentésen, holott alaposabban megvizsgálva s más műveivel összevetve további következtetésekre juthatunk. Egy mű befogadása során ezek szerint valamiképpen a mű írójának a lelkét is megismerhetjük. A lehetőséget nyilvánvalóan a közvetítő médium, a nyelv hordozza magában. Feltétlenül törekedni kell azonban a *megismer* ige arankai jelentésének megértésére ahhoz, hogy az egyszerűnek tűnő kijelentés érthetőbbé (és jelentősen bonyolultabbá) váljék. Ehhez segítséget az egy kicsit későbbi, kéziratban maradt, majd Biró Annamária sajtó alá rendezésében, nyomtatásban 2004-ben megjelent művében, az *Ember esmérete* című, valljuk be, nem igazán egyszerű nyelvezetű írásában kapunk:

De az Esmérés Elvonas által részenként esik, azis megannyi Tudás [...] Mikor az esmérés, az észrevétel, képzelés és tudás által [egy] adott fának Mását egészszen, vagy annyibann a mennyiben elé tudja állítani: ekkor megvan az Esméret.¹⁴

11 Lásd erről: HEGEDÜS Béla, „A szimbolikus gondolkodás és az irodalom születése”, in *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita és ZÁSKALICZKY Márton (Budapest: reciti, 2015), 383–393.

12 ARANKA György, *A Magyar nyelv mivelő társaságról újabb elmélkedés* (Kolozsvár, 1791), 4.

13 *Uo.*, 24–25.

14 BIRÓ, *i. m.*, 93.

Tehát az *eszmérés* vagy megismerés az *Esméret* vagy ismeret előállítását jelenti észrevétel, képzelés és/vagy (nehéz eldönteni) tudás által. Mivel „elvonás által részenként esik”, nem szükséges hozzá a megismerni kívánt tárgy jelenvalósága. Aranka nem mondja ki, de egyértelműen arról van szó, hogy állhat egy jelölő – vagy képszerű idea, vagy a nyelv – a jelölt helyén, ami elégséges magának a jelöltnek a felismeréséhez is.

A nyelv mint valaminek a jele koncepció a dolgok és elnevezéseik kapcsán merülhet fel, s erre találunk is példát Arankánál: „Mert egy dolognak elég egy tulajdon név. [...] Ha pedig [...] Nyelvünkön tulajdon szó nem találtathatnék, tehát akkor az újj szónak helye vagyon”.¹⁵

Azt írja le egyértelműen, hogy egy ideális állapotban egy dolgot csak egy bizonyos név mint szó jelöl, és ebből következik, hogy új szó alkotására csak akkor van szükség, amennyiben valamely dolog magyar nevének helye üresen áll. Érdekes ezen tovább gondolkodni, mert elsőre talán úgy tűnik, mintha a fenti idézettel a szavak átvitt értelmű jelentéseivel szemben foglalna állást, pontosabban használatuknak ilyen módjával. Viszont ezzel szemben az *Elmélkedés a magyar szótárról (1791–1792)* című kéziratos, Éder Zoltán által kiadott írásában a szinonimákkal kapcsolatban teszi azt a megjegyzését, miszerint „a Szokat értelmek szerént meg tudni egy mástól külömböztetni nagy tudománynak tartom. [...] Akinek pedig Fejiben az értelem világa fénylik; az igen kevés Szot kap a Magyarba, melly egy értelmű légyen...”.¹⁶ Ugyanitt jegyzi meg, hogy még a szinonimák esetében is van, s nem csekély különbség a szavak jelentése közt, mindekelőtt a szavak kifejezőkészségét, mondhatjuk, ábrázoló erejét tekintve.¹⁷ Ebből számára egyértelműen következik a jelentésbeli különbség is: tehát nem ugyanannak a dolognak a helyén állhat jelölőként több szó, különböznek valójában maguk a dolgok is. Ezért tartottam fontosnak kiemelni, hogy a korábbi szöveghelyen nem a figurális nyelvhasználattal szemben foglal állást Aranka György.

Az Éder Zoltán által kiadott értekezésében szemléletes példával mutatja be egy ideális nyelvhasználati módban – jelen esetben az ékesen szólásban, ami számára egyszerre jelenti a mai értelemben vett irodalmi és tudományos nyelvhasználatot is – a gondolat és a nyelvi megszólalás viszonyát:

Az ékesen Szollásban a mi tsudálásra méltó, leg első a gondolatnak Felsége;
második a Szoknak, ahoz a gondolathoz, mint a Magyar Nadrágnak a testhez

¹⁵ ARANKA György, *Egy Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság felállításáról való rajzolat az Haza Felséges Rendeihez* (Kolozsvár, 1791), 23.

¹⁶ ARANKA György, „Aranka György szótári dolgozatai (1791–1796)”, in ÉDER Zoltán, *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 241–284, 246.

¹⁷ A poétikaoktatás szükségszerűségét is így magyarázza: „Az ifiaknak a Vers Szerzésben való gyakoroltatásoknak főbb tzélja régen a volt, hogy tanulják meg a Szoknak erejek szerint való külömb-ségeket; mert akkor a Vers Szerzők gondoltok, [!] és hogy gondolatjokat igazán, s illendőül ki tudják fejezni, válogatni kellett a Szokba.” *Uo.* Bár a kézirat a következő, törölt mondattal folytatódott: „De ma ritkán van a Versbe gondolatra szükség.”

valo jó hozzá Szabása; és harmadik a ki fejezéseknek és Szoknak, mint a kőntőben a matériának s azon való ékességeknek belső érdemek.¹⁸

A gondolat felsége most nem érdekes. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a szabás-metaphora mint szóválasztás nem azt jelenti, hogy a gondolathoz csak és kizárólag egy bizonyos szó tartozhat jelölőként. Nem jelent ez mást, mint hogy a jelentés mindig és kizárólag a széles értelemben vett kontextus keretein belül jön létre, ahhoz mérten kell a szónak a legjobban – mint a feszes magyar nadrág – passzolnia a gondolathoz. Ez a megfelelően passzoló nadrág, a jól választott szó, így egyúttal mintegy díszévé is válik a gondolatnak, ami a retorizált szöveg esetében már önmagában állva is felséges, ahogy Aranka írja.

A kérdés ezzel kapcsolatban már csak annyi, hogy akkor ideáinkat képszerűen vagy nyelvi jelként feltételezi Aranka György? Az *Ember esméretében* egy helyen és csakis egy helyen, az elvont ideák esetében határozottan állítja, hogy azok helyén szavakkal gondolkodunk:

...egy tiszta gondolat, melly elsőbben szobann adattatik mint Jelben; másodsor az adatott gondolatnak nem egy külső Jelenés felel meg, hanem egy belső, mellynek a gondolat Másza; harmadszor nem azt esméri hogy az az adatott Jelenés, mellynek Másza milyen hanem hogy az Mi? és negyedszer hogy az Igazé vagy nem?¹⁹

Ez itt már nyelvelmélet, s olyan nyelvelmélet, amely a nyelvhasználattal kapcsolatban – s ezzel sok kortárs gondolatához kapcsolódik – erkölcsi problémákat is felvet. Erre most nem térek ki hosszabban, de ez az a probléma, amely egyrészt a fikcionalitás tekintetében a korban – szerintem – magára maradó szépirodalom szempontjából is igen lényeges, másrészt a tudományos megszólalásokkal szembeni verifikáció igényét és elvárását is érinti.

Aranka a magyar nyelv helyzetéről

„... Sokan vagynak ma közöttünk, a kik magyarul, leg-alább jól, szólnani nem tudunk” – jelenti ki Aranka 1791-ben, Révai Miklós későbbi meghökkentő kijelentéséhez hasonlóan, kiváltva ezzel sokak rosszallását.²⁰ Utal ezekre kisebb röpirataiban és kézírataiban is, fontosnak tartotta tisztázni, hogy mit is értett pontosan a kijelentése alatt, s egyúttal miért tartotta fontosnak, hogy létrehozandó társaságának a nyelv művelése legyen az egyik legfontosabb feladata.

¹⁸ *Uo.*, 247.

¹⁹ BIRÓ, *i. m.*, 94.

²⁰ ARANKA, *Egy Erdélyi Magyar Nyelvvelő, i. m.*, 7.

Több helyen ismételt érvelésének kiindulópontja fent idézett állításához mérhetően meglepő: a magyar nyelv jelen állapotában minden felmerülő gondolat kifejezésére messzemenően alkalmas:

...egy olyan igaz Magyar ember a ki született nyelvével úgy bir, a mint egy Magyarnek birnia kell, nem tud semmit olyan magossan és szépen gondolni, hogy akármely magoss és gyöngy gondolattját-is hasonló magoss és gyöngy Beszéddel ki ne tudja adni

– írja *A magyar nyelv mívelő társaságról újabb elmélkedésben*.²¹ Ehhez hasonlóan fogalmaz *A magyar nyelv mívelése zsenyéjének II. szakaszában*:

... a Magyar Nyelv jó és ép Nyelv; És egy Magyar Fő [fej] sem tud olyan magoss, olyan mély, olyan elmés, vagy jeles dolgot gondolni melyet maga Nyelvén ki ne tudjon mondani, és írni.²²

S végül az 1794-es *Jelentő levélben* is, kicsit visszafogottabban, de megjelenik a gondolat:

Nem lehet azt is tagadni, hogy ámbár a magyar nyelv magában és természete szerint elég bőv, s amint ma fennáll, elég ép légyen is...²³

A magyar nyelv bőségének hangoztatása másnál is előfordul a korban, bár gyakran egy fontos megkülönböztetéssel: a magyar nyelv bő, de bősége rejtett kincs, s a feladat az ehhez való hozzáférés lehetőségének megteremtése. Nos, Aranka esetében másról van szó. Nincs kincsmetafora ebben az értelemben, viszont van közvetlenül rendelkezésre álló bőség. Kivéve néhány, az egész nemzet szempontjából fontos területen: a tudományok, a mesterségek és a nyilvános közbeszéd területén. Arankához hasonlóan fogalmazva: ezeken a területeken a magyar anyanyelvben valóban üres helyek állnak a lehetséges szavak helyén, s ez a tény nem vonatkoztatható el a magyar nemzet korabeli mentális és közösségi állapotától sem.²⁴ Nyilvánvalóan a latin nyelv az, amely sok esetben betölti ezeket az üres helyeket, de mint arra már az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetésében* is felhívta a figyelmet, ennek az állapotnak nagyon rossz következményei lehetnek a nemzetre nézve:

21 ARANKA, *A Magyar nyelv mívelő, i. m.*, 15.

22 ARANKA György, „A Magyar Nyelv Mívelése Sengyéjének II Szakasza a Xldik Czikkelly héjjával”, in „... tsekély vélekedésem szerént...” *Aranka György nyelvműveléssel és erkölcstannal foglalkozó írásai*, szerk. DÁVID Péter és BIRÓ Annamária, *Fiatál Filológusok Füzetei. XVIII–XIX. század 2* (Szeged: SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, 2007), 27–61, 36.

23 ARANKA György, „Jelentő levél”, in ARANKA György, *Aranka György erdélyi társaságai*, szerk. ENYEDI Sándor és UGRIN Aranka, *Ritkaságok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988), 117–123, 118.

24 ARANKA, *A Magyar nyelv mívelő, i. m.*, 15; ARANKA, *Jelentő levél, i. m.*, 118.

Elé vette azért Déák nyelvét [a haza], azt a nyelvet; mely az anyai nyelv mellett a Tudományoknak kapuja, a Nemzeti nyelv félre tételével pedig, a tudatlanságnak mestere, s vakságra vezérlő vezér.²⁵

Ebben a példában a magyar anyanyelv mellett fontos szerepet tölt be a latin, hiszen utat nyit a tudományok megismeréséhez. Viszont a megismerés elsődleges médiuma szükségszerűen továbbra is az anyanyelv marad, így annak mellőzésével, csak a latinra támaszkodva ezen ismeretelméleti rendszer szerint lehetetlen a megismerés (vö.: „vakságra vezérlő vezér”). Összegezve: minden anyanyelv – tehát nem tanult nyelv – képes rá, hogy bármilyen, azon a nyelven megfogalmazott gondolatot kifejezzen. Ebből következik, hogy az anyanyelvi megismerés minden egyéb előtt áll, illetve, hogy a gondolatok képződése is az anyanyelven történik.

Az anyanyelvről

Mindenekelőtt fontos tisztázni, hogy Aranka György egyáltalán nem az idegen nyelvek ismerete ellen szólalt fel, hiszen minden nyelv végső soron valaki számára anyanyelv, s azok számára biztosít közvetlen hozzáférést a megszerzett ismeretekhez: „Az idegen Nyelvek-is tsalhatatlanúl meg annyi Kapui a Világosodásnak. *Az Anyai Nyelv a belső Kapuja: ezek a külsők*” – fogalmazza meg lakonikusan, de rendkívül pontosan véleményét.²⁶

Külső kapuk az idegen nyelvek, mert mint máshol, Kalmár György *Magyar Merkurius*ához nagyon hasonlóan kifejti, minden idegen vagy holt nyelvet végső soron az elsődlegesen adott anyanyelvből és anyanyelvben tanulunk meg [bár ma már tudjuk, hogy ez nem biztos, hogy így van].²⁷ A fordított szöveg anyanyelvvé tétele is annyit tesz, hogy azok: „éppen olyan szépek, elmések, kellemeteseek, érzékenyek, s magokat olvasztatók lésznek, mint az eredeti nyelvben”.²⁸

A metaforákban kedvemre valóan szívesen tobzódó Aranka György 1794-ben a próbatársaság főtitoknokjaként elmondott *Béköszöntő beszédében* a következőképpen foglalta össze az anyanyelvvél kapcsolatos gondolatait:

Az értelem világa egy nemzetben a nap, és annak sugarai a nemzeti nyelv, Uraim! És egy idegen nyelv, módján és rendin kívül értetvén, akkor tudniillik, midőn az anyai helyett szolgál, csak a holdnak különös sugára, mely nap-palt nem csinál, holt világ, melynek tüze nincsen, s nem elevenít. Álomba meríti a nemzetet. Az értelemnek csak a tulajdon nemzeti nyelven való táma-

²⁵ ARANKA, *Anglus és Magyar, i. m.*, 37.

²⁶ ARANKA, *Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő, i. m.*, 27.

²⁷ ARANKA, *A Magyar Nyelv-Mívelő, i. m.*, 38.

²⁸ ARANKA, *A Magyar nyelv mívelő, i. m.*, 25.

dása, terjedése, bősége és egymással való közölhetése és közlése űzheti el egy nemzetben az értelem homályát.²⁹

Idegen nyelven tehát nem lehetséges az értelem világában részesülni, mert – mint a Pál apostoli tükörmetaforában – csak visszatükrözi azt, amit az anyanyelv világossága elérhetne. A tudás valódi megszerzése és közölhetősége így az anyanyelvhez kötött e szerint az ismeretelméleti szemlélet szerint. A világosodás becsületes szabadkőműves és nemzeti programjának alapja ez.

²⁹ ARANKA György, „Békőszöntő beszéd”, in ARANKA György, *Aranka György erdélyi társaságai*, szerk. ENYEDI Sándor és UGRIN Aranka, (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988), 107–112, 109.